

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПАРАМЕТРИ СВОБОДИ

Сарапин В. В., к.філол.н., доц.

кафедра педагогіки та суспільних наук, ПУЕТ

Філософсько-правове осмислення свободи впродовж XVI–XVIII ст. зазнає помітної еволюції.

«Что то за волность? добро в ней какое?», – запитує Григорій Сковорода у вірші «De libertate» і сам же констатує її невимірну цінність, порівняно з якою земні скарби («злато») – «еще оно блато» [5, с. 116]. У П'єсні 9 збірки «Сад Божественных П'єсней» свобода постає як «беспечальный, препростый путь», як «м'ра в житті главна» [5, с. 56], як дарований Богом скарб і оприявлення «справжності» невидимої людської натури. Це результат вибору особистості, котра пізнала власну «сродность» і стала собою. Відтак зрозумілішою стає й ідея наступного вірша Сковородиної поетичної книжки – П'єсні 10, відомої за першим рядком: «Всякому городу нрав і права». Автор творить бароковий перелічувальний ряд поведінкових моделей людської несвободи, втрати себе, ментальної і соціальної неволі, яку обирають люди «без ума», власне, «людські різнопуття» (Л. Ушкалов). Справді-бо, за слушним зауваженням А. Карся, «вільна людина – це передусім її дії, що мають бути наслідком вибору. Основою вибору є розум, суть якого в його універсальних принципах» [2, с. 150]. Не випадково у поезії «De libertate» Григорій Сковорода висловлює побоювання нерозумно розпорядитися власним життям: «О когда б же мнѣ в дурнѣ не пошиться! / Дабы волности не могл как лишиться» [5, с. 116]. Мандрівний мислитель і поет робить її життєвим заміром і чином, поєднавши ідею і дію. Водночас у невластивій собі манері у згаданому творі він прославляє «вольности отца» «Героя Богдана». Тут Григорій Сковорода творить властивий бароковій традиції образ Хмельницького як нового Мойсея, який вивів свій народ із неволі. Тож у вірші йдеться «про свободу як у метафізичному смислі (свобода волі), так і в морально-правовому і соціальному» [3, с. 101], навіть політичному, що з огляду на українські реалії другої половини XVIII ст. прочитується як промовистий натяк на часи колишньої «золотої вольності» Козацької держави та її громадян.

Проте цей мотив у творчості поета не новий. Концепт «золотої вольності» (і «золотий вік» Гесіода, Вергілія чи Овідія, і «втрачений рай», і Господній дар, і духовна цінність, і соціальна перевага, і правова реалія) добре знайомий Сковородиним попередникам. Так у XVI–XVII ст. польська шляхта означає свої станові привілеї, передусім «liberum veto», право обирати короля тощо. Утім 1622 р. український поет, філософ, церковний діяч і педагог Касіян Сакович, «користуючись звичною формулою “золотої вольності”, за якому свобода належала тільки шляхетському стану, висуває вимогу прав і свободи для всіх тих, хто захищає вітчизну і короля (як її главу), – тобто вимогу прав і свободи для запорозького війська» [4, с. 183]. У діалозі «Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного» він називає свободу основоположною цінністю людського буття («Наибольшую реч межі всіми сужу вольность» [6, с. 221]), наголошує на природному праві і вродженому прагненні до неї («Того мі посвідчити можуть всі створення, / Которі з натури прагнуть свобоження» [6, с. 221]). Аксиологічний сенс свободи Касіян Сакович означає в усталеній для свого часу манері:

Золотая вольность – так її називають.

Доступити їх пильне ся старають.

Леч она не кожному может бити дана,

Только тим, що боронять ойчизни і пана [6, с. 221].

Такими обранцями Бога, борцями за свободу держави та її громадян, а також рідної (християнської) віри і Матері-Церкви, на думку автора «Віршів...» є козаків, котрі служать «ойчизні нашой суть обороною, / Од татар поганих і турков заслоною» [6, с. 222], а «где запорозцов ніт, татарин впадает» [6, с. 221]. Тобто лицарське служіння для захисту свободи є і моральною чеснотою, і онтологічним вибором героїв твору. Поруч із службою «отчизні» й «вольності» місія кожного козака полягає у визволенні бранців з турецького полону, тож він «чинить здрав'ю своєму часто одваження, / Би только невольник могл мить висвобоження» [6, с. 222]. Свободу козаків поет тлумачить і як універсальну цінність, і як обов'язок служби (усвідомлена необхідність), і як лицарський привілей («Бо за найбільшую нех собі нагороду / Почитаєт рицар, кгда кого на свободу/ Визволить...» [6, с. 230]), і як підставу для вияву мужності («мензства»), і як об'єкт сакральної жертви заради волі вітчизни, бо «кто бовім за ойчизну не хочет вмирати, / Тот по том з ойчизною мусит погибати» [6, с. 222].

У творах багатьох українських письменників XVI–XVII ст. подибуємо думку про причини національної, релігійної, соціальної несвободи у відсутності належного розвитку освіти й науки (Феодосій Софонович, Мелетій Смотрицький та ін.). Тому у «Віршах...» Касіяна Саковича сам Петро Конашевич Сагайдачний та очолюване ним військо дбають про зростання культурного рівня свого народу. Захистивши його свободу (політичну, релігійну, соціальну, правову), він «в которе ся братство зо всім Войском вписал / И на него ялмужну значну отказал» [6, с. 232]. Тобто згадується про те, що гетьман вступив з усім Військом Запорозьким до Київського братства, а після його смерті за заповітом воно та Львівська братська школа отримали значні кошти, які мали спрямовуватися на навчання обдарованих незаможних дітей.

Усі перелічені вище чесноти й заслуги Війська Запорозького у захисті «вольності» й «ойчизни», на думку Касіяна Саковича, дозволяють вимагати у королівській владі свободи (точніше, елітарних свобод) як станого привілею. Утім, на думку Г. Грабовича, вона є однією зі складників ціннісної парадигми козацької ментальності, тих чеснот, співвідношення яких дозволяє говорити про «суспільний контракт» або «пакт», що «витворює наступну, вищу й більш абстрактну цінність – легітимність як таку... Від цього, своєю чергою, витворюється не тільки поняття закону, але й поняття *regnum*, тобто «ойчизни», що стоїть вище самого короля, не тільки гетьмана й війська, та, як абсолют, гарантує те, що ми тепер називаємо “правовою державою”» [1, с. 288].

«Золота вольність» як аксіологічну категорію розглядає у відомому риторичному трактаті «Вънец Христов» Антона Радивиловського: Межи всіма добрами дочасними, в которых колвек ся человек кохает (яко то может кохати в высокой породѣ, в щастію, в богатствѣ, в славѣ, в силѣ, в пієнкости тѣла, приятелех), немаш лѣпшого и зацнѣйшого добра над волность...» [Цит. за: 5, с.116]. А в «Огородку Маріи Богородицы», покликаючись на беззаперечні авторитети Діогена й апостола Павла, у відповідь на питання, «что бы правѣ могло человеку на земли быти найлѣпшого?», він заявляє: «Нѣчого немаш лѣпшого над волность» [Цит. за: 5, с. 116].

Етико-правову природу свободи розглядає у своїх творах видатний український публіцист, філософ, мовознавець Мелетій Смотрицький. У його «Треносі» виявляються властиві православній полемічній традиції апології права на свободу совісті й віросповідання, захист національної культурної ідентичності земляків від сваволі поляків-можновладців, картання представників еліти через невміння чи небажання скористатися свободою вибору віросповідання – християнства східного обряду («грецької віри»), яке асоціюється з українством, звинувачення у відступництві й ренегатстві.

Право на свободу совісті співвітчизників обстоюють полемісти кінця XVI – початку XVII ст. Стефан Зизаній, Захарія Копистенський. В Івана Вишенського свобода – абсолютна цінність, Божий дар, засіб індивідуального й колективного спасіння. Боротьба за свободу вибору як можливість моральної перемоги християнина для спасіння і життя вічного точиться на «полі бранному» душі героя «Обличения диявола-миродежца и прелестный лов его вѣка сего настоящего». А в «Извѣщеніи кратком о латинских прелестех» змальовано жорстоку картину обмеження прав і свобод православного українського населення з боку польської влади, які спрямовані на знищення гідності, а то й життя людини, аби вона змінила віру. Іван Вишенський укладає в уста «латинських» проповідників цинічний заклик: «Вы, войтове, бурмисторове, лантвойтове, власт мирская, градская и повсюду, не дадѣте Русин и едино пространство в жизни их, в судѣх по Руси не поборяйте, паче же и кривдите, в сусѣдствѣ любви не показуйте, ниже с ними ся общѣте, паче же их ненавидите; в куплях, торгах, ремеслах русин с папезником волности единой да не имат; в цехах ремесницких русину быти не достоин, доколѣ ся у не попапезит; на власти войтовства и бурмистровства и прочих строителств от русского народа да не поставляют, доколѣ ся у папежа не увѣруют» [6, с.125]. Закриття церков і перетворення їх на костьоли, заборона відзначати дні пам'яті святих, збиткування з цінностей православ'я і безпідставні юридичні переслідування («в темницах затворяйте и без вин вина налагайте, бийте, безчестѣте и убийте в имя найсвятшего папы» [6, с.125]) – таким антигуманним уявляється обмеження природного права і ряду свобод особистості у памфлеті Івана Вишенського.

Проте такі примусові заходи польської влади, на переконання Христофора Філалета, не можуть змусити українців відступитися від «вѣри нашеє», а спричиняють спротив і спонукають до боротьби за релігійні, а значить – національні й соціальні права. Полеміст заявляє: «...людми, а не скотами естесмо, а з ласки божей людми свободными, на которых абы што през моц и мус вымочи мѣл, прожне собѣ хто обѣповати мает!» [6, с. 122].

Отже, філософсько-правові основи категорії свободи ще не розв'язані в українській літературі, проте окремі її аспекти опиняються в силовому полі інтелектуального

Список використаних джерел

1. Грабович Г. До ідеології Ренесансу в українській літературі: «Вѣршѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного» // Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. – К. : Критика, 2003. – С. 255-268.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – К., Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.
3. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. – К. : Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.
4. Семенюк Л. «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича крізь призму «козацького бароко» // Українське літературознавство. – 2016. – Випуск 81. – С. 179-187.
5. Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. – 2-ге вид. Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. – 1400 с.
6. Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика; упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня; ред. тому О. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1987. – 608 с.
7. Хрестоматія давньої української літератури: до кінця XVII ст.; упоряд. академік О. І. Білецький. – К. : Видавництво «Радянська школа», 1967. – 728 с.